

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Бранимир Стојковић

Милош Немањић, ЈЕДАН ВЕК СРПСКЕ СТВАРАЛАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ (1820-1920), Идеа, Београд, 2001

Књига Милоша Немањића, *Један век српске стваралачке интелигенције* (1820–1920) је уистину његово животно дело. Темом која је у наслову књиге аутор је почео да се бави још седамдесетих година прошлог века на подстицај професора Војина Милића. Он је био ментор истоименог дипломског рада Милоша Немањића и у том раду су заправо постављене методске основе истраживања и прикупљена основна систематска документарна грађа. Она се односила на више од 1.000 личности - стваралаца који су значајно допринели развоју науке и уметности Србије у XIX и на почецима XX века. Иако се - као социолог културе - бавио и другим темама које спадају у ову социолошку дисциплину М. Немањић је током година не само користио постојеће податке већ је даље проширивао и допуњавао изворну грађу.

Првобитни оквир за дефиницију квалитета *значаја личности* (односно њиховог стваралаштва) за српску науку и уметност представљале су две енциклопедије, најпре четвортомна *Народна енциклопедија српско-хрватско словеначка* Станоја Станојевића која је објављена између два светска рата а затим и *Енциклопедија Југославије* чије је прво издање (последњи, осми том објављен је 1971.) потписао Мирослав Крлежа. Аутор се међутим није ограничио на ова два репрезентативна, али умногоме непотпуна енциклопедијска извора пода- така о српској стваралачкој интелиген-

цији. Користио је и бројне друге биографске изворе као што су *Министри просвете Србије 1811-1918* или *Ректори Лицеја, Велике Школе и Универзитета у Београду*. Крајњи резултат тог сталног допуњавања изворног документационог оквира - који је почивао на свести М. Немањића о ограниченисти сваког па и енциклопедијског увида у тако комплексан предмет као што је стваралачка интелигенција - било је превазилажење првобитно задатог оквира истраживања. Уместо социографског дијахронијског прегледа територијалне дистрибуције (порекла) српске стваралачке интелигенције који је природно ограничен имплицитним (С. Станојевић) или експлицитним (М. Крлежа) идеолошким критеријима при увршћивању личности у две, напред наведене, енциклопедије написана је својеврсна историјска социологија српске стваралачке интелигенције. Већ и сама структура књиге говори у прилог таквој оцени.

Поред Предговора који говори о личној и интелектуалној позадини опредељења М. Немањића за ову тему и Увода у коме се дефинишу основни појмови, прави разлика између појмова "интелектуалци" и "интелигенција" и одређује просторни и временски оквир истраживања, књигу *Један век српске стваралачке интелигенције* (1820-1920) чини још седам поглавља, фотодокументација, регистар имена према делатностима, библиографија и белешка о писцу. Аналитичка вредност ове студије била

би још већа да је урађен и општи именски регистар будући да се кључне личности јављају више пута у различитим улогама и у неколико поглавља. Таквих је свега неколико десетина (међу 1205 научника, уметника и културних радника колико је укупно увршено у ову књигу) али они су прави "културни јунаци" (Т. Карлајл). Њихов интелект обликује дух епохе у којој делују и трасира основне правце развоја српског друштва као целине.

Прво поглавље "Интелигенција као појава модерних друштава" настоји да социолошки ситуира појам интелигенције. За везивање појаве интелигенције за модерна друштва М. Немањић налази основа у социолошкој литератури на којој гради своју аргументацију. Средишње место у томе имају Теодор Гајгер, Филип Тенбрук, Карл Манхајм, Антонио Грамши и Пјер Бурдије. Он при том не остаје на општем одређењу појма и улоге интелигенције већ у завршном делу указује на културне специфичности интелигенције народа југоисточне Европе која је била суочена са задатком обнове прекинуте историјске традиције и поновним покретањем културног развоја. Норберт Елиас и његов "Процес цивилизације" може да послужи као основа за разумевање улоге оновремене српске интелигенције као творца институција модерног српског друштва (штампарије, болнице, школе, заводи...). Довољно је погледати историју настанка било које од институција у српском друштву XIX и на почетку XX века да би се као њихови утемељитељи препознале личности чија се сусрећу на страницима и именском регистру ове књиге.

Друго поглавље систематски и детаљно излаже критеријуме за избор личности, наводи и анализира основне изворе за њихову идентификацију и објашњава зашто је као временски оквир анализе узет баш период који покрива личности

рођене од 1820 до 1920 године. Показује се, наиме, да међу интелигенцијом рођеном пре 1820. скоро да нема личности рођених у Србији већ су то претежно само пречани чија је улога више културно-историјска него културно-национална. Период након 1920. јесте онај у коме нестаје континуитет Краљевине Србије и настаје Југославија као битно шири и квалитативно другачији оквир деловања српске стваралачке интелигенције.

Треће поглавље даје друштвено-историјски оквир настајања и деловања српске стваралачке интелигенције у XIX и почетком XX века. М. Немањић указује на различит карактер сукцесивних фаза у развоју српске државе. То је најпре период након доношења хатишерифа из 1830. године до када је Србија била још увек само један од турских пашалука. Тек након те 1830. почиње формирање српске бирократије али и установа као што су болнице, школе, штампарије које су институционални оквир деловања тадашње интелигенције у настајању. Управо тих година (1839.) у иностранство је упућена прва група државних питомаца. Они ће, по завршетку школовања, у Србију доносити европске идеје и бити супротстављени традиционалној елити која је своје место освајала "на сабљу" али и самом књазу Милошу. Уставобранитеље и Александра Карађорђевића – који су на власти били од 1838-1858. треба, по Немањићу, разумети у модернизацијском и проевропском кључу. Нимало случајно, управо у то време установљено је јединствено министарство права и просвете што је резултат свести о неопходности постојање државе засноване на праву али и образовања људи који те законе умеју да доносе и знају да поштују. Следећи кључан период јесте након српско-турског рата из 1876. и стварања независне, међународно признате српске државе. Тада Ср-

бија битно проширује своју територију и демографски веома јача. Али то доноси и нове проблеме јер се она сада налази у својеврсном “цивилизацијском сендвичу” између напредне Војводине и још увек летаргичних новоослобођених крајева који и превише подсећају на њену још непревадану прошлост са почетака XIX века. Србија прихвата уз отпоре (у случају изградње железничке пруге наметнуте међународним уговором) или својевољно (Ниш као друга престоница) изазове истовремене интеграције и модернизације и у XX век улази као европска парламентарна монархија.

Друштвени и културни услови за стицање образовања у Србији током XIX века су тема четвртог поглавља у коме се образовном систему приступа као основном предуслову настајања и репродуковања стваралачке интелигенције. М. Немањић с ваљаним разлозима указује на темељну чињеницу да у српском друштву на почетку XIX века није било класе “наследника културе” (П. Бурдије) јер се у друштву без елементарних културних и образовних институција није имало што наслеђивати ако се по страни остави традиција која се преносила усменим предањем и уз помоћ “певача прича” како Џ. Лорд назива народне гусларе. Требало је тек створити елементарни школски систем али га је било нужно истовремено надограђивати. Тако су скоро истовремено – 1807. и 1808. Године осниване школе које су давале елементарну писменост али и Велика школа која је била синкретички зачетак средње школе и универзитета. Тај почетни замах Србије у устанку је касније био увелико успорен будући да неписмени књаз Милош није много веровао школованима. Свеједно, институционални образовни систем се истовремено шири у простору (школе се отварају у све више вароши и села) али и постаје све сложенијим – високим школама се прид-

ружују полугимназије и гимназије, у Крагујевцу се оснива први Лицеј који се затим сели у Београд. Тако је 1858. у Србији већ било око 330 школа различитог образовног нивоа. Већ након пет година установљена је Велика школа, а одмах затим Друштво српске словесности мења назив и постаје Српско учено друштво што је само корак од будуће Српске краљевске академије. До престања Велике школе у универзитет дошло је тек 1905.

Пето, шесто и седмо поглавље ове студије су од средишњег значаја и – за разлику од претходна четири поглавља – нису синтеза већ постојећих сазнања већ оригиналан допринос заснован на истраживању напред наведених енциклопедијских извора. На основу минуциозне анализе која је истовремено квантитативна (бројчана и табеларна) и квалитативна (типичне каријере стваралаца) аутор показује структуру српске стваралачке интелигенције према основним делатностима. То су: 1. Универзитетска и научна делатност ван Универзитета 2. Просветно-педагошка делатност 3. Новинарско-публицистичка делатност 4. Интелектуално политичка делатност 5. Књижевна делатност 6. Позоришна делатност 7. Ликовна делатност и 8. Музичка делатност. Када се те делатности сагледају у временском оквиру од једног столећа (1820-1920) јасно се уочава да је њихов друштвени значај био варирао јер су у различитој мери заступљени у енциклопедијским изворима који сведоче о мери значајности сваког поједног сегмента стваралачке интелигенције. Следећи ниво анализе усмерен је на сам процес образовања стваралачке интелигенције и ту аутор показује на различиту меру учешћа оних који су образовани на иностраним универзитетима и на домаћој Великој школи, односно Универзитету. Показује се, наиме, да са јачањем домаћег образовног система лагано ра-

сте удео оних који су академска звања стекли у Србији, а својим деловањем су завредели присуство у две енциклопедије.

Последње, седмо поглавље истражује територијалну димензију порекла српске стваралачке интелигенције и то у две основне равни. Прва је раван поделе на Србију, Војводину и остале крајеве у којима је живео српски народ. Сама Србија је географско-демографски подељена на четири подручја: Шумадију, Старовлашки крај, Источну Србију и Јужну Мораву. Када се овако просторно сегментираним српском националном простору дода и временска димензија показује се да је учешће личности из различитих подручја неједнако. Сасвим упрошћено, на самом почетку је Војводина основни извор стваралачке интелигенције, затим јој се придружују и чак почињу да прео-

владавају Шумадија и Старовлашки крај док се поткрај XIX века у већој мери укључује Источна Србија а тек затим и Јужна Морава.

Аутор ове књиге је потпуно свестан тога да је тек започео истраживања српске стваралачке интелигенције и захватио само један од (скоро) два столећа њене савремене историје. Стога, он сасвим намерно и изричито избегава да напише завршно, синтетичко поглавље своје студије. Препушта га онима – који ће полазећи од његовог темељног доприноса – наставити овај правац истраживања и тиме изнова показати да науку не чине само (научне) револуције већ и кумулација несумњивих знања. А њих *Један век српске стваралачке интелигенције* (1820-1920) Милоша Немањића уистину може да понуди.